

T. G. M A S A R Y K

R U S K O

A

E V R O P A

Studie o duchovních proudech

v Rusku

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

KABINET PRO FILOSOFII

Praha I,

Díl I.

K ruské filosofii

dějina náboženství

OBSAH PRVÉHO SVAZKU

<i>Předmluva</i>	I
----------------------------	---

ÚVOD

<i>Rusko a Evropa: Ruský mnich</i>	5
--	---

DÍL PRVNÍ

<i>Problémy ruské filosofie dějin a náboženství</i>	II
---	----

I. »Svatá Rus«: Moskva — třetím Římem	13
---	----

1. Kijevská Stará Rus. a) Zeměpisná poloha světová. Ruští Slované a jejich sousedé, míšení národů. Slované a Rusové, Velko- a Malorusové. Ruský stát původu normanského? b) Povaha slovanská — prý nebojovná. Negativní demokraticismus. Vesnická komuna (mir) a rodová komuna (zadruga). c) Vliv půdy a podnebí. d) Význam obchodu pro Kijev. e) Vývoj právní: nedostatek smyslu pro stát (anarchismus?) f) Politické postavení velkoknížete. Absolutismus. Bojarská дума a Věče. g) Kijev se rozpadá v úředlná knížectví. Moskva centralisuje zemi. Sociologické ocenění centralisujících sil: moc náboženství a církve. h) Centralisace dovnitř: bojaři podléhají carovi. Bojarská дума a Věče. Moskevský Zemský sobor. Moskevský správní stát. i) Státu podléhá i mužík: nevolnictví. Agrární komunismus v Moskvě. Města. Aristokratické rozčlenění společnosti. Sociální význam nové dynastie Romanovců. 2. Vznik a vývoj ruské církve: pokřesťení Kijeva a Cařihradu a založení ruské theokracie (caesaropapismus). Staroruská kultura: církevní náboženství a lidová morálka. Staroruská rozdvojenost: Cařihrad a

Rusko. 3. Moskva třetím Římem: moskevská theokracie nábožensky a mravně. Car zástupcem božím a náboženským vychovatelem národa. 4. Pravoslavná Moskva hledá kulturní pomoc u katolické a protestantské Evropy. Ruská církevní reforma a vznik rozkolu. 5. Moskvu nutí i praktické potřeby, aby žaváděla reformy a poevropštovala se: pojem evropeisace.

II. *Reforma Petrova. Příkladnění Ruska k Evropě* . . . 63

6. Petrovo dílo reformní je rázu výhradně praktického. 7. Reformy theoretické a sociální. 8. Rusko se stává evropskou a světovou velmocí, moskevský stát se mění v stát absolutistický po vzoru evropském. 9. Petrova reforma církevní: patriarchát nahrazen synodem. Synod je nekanonický. Definitivní nadřazení státu církvi. Vliv protestantismu a katolicismu za Petra a rozkol. 10. Stát Petrův posvětil theokratickou Moskvu. 11. Císařský absolutism se upevňuje a evropeisace a asiatisace pokračuje. 12. Osvícený despotism Kateřiny II. 13. Osvícenská filosofie a humanitní ideály v Rusku. Převládá vliv francouzský: voltairianism, zároveň i mysticism. Řád svobodných zednářů. Problém nevolnictví. 14. První srovnání Staré a Nové Rusi se stanoviska filosofie dějin.

III. *Theokratická reakce po francouzské revoluci a její porážka před Sevastopolem. Počátkové revoluce politické a filosofické (Kateřina II. — Mikuláš I.)* . . . 95

15. Reakce proti francouzské revoluci za Pavla I. a Alexandra I. Marné úsilí o konstituci: Speranskij a Karamzin. Snahy o osvobození mužiků; tendence proti osvobození. Alexander hlavou Svaté Aliance a jeho theokratická reakce: režim Arakčejeva a Fotijův. 16. Politická oposice v tajných spolcích; děkabristské povstání: Pestěl. 17. Mikulášova reakce proti revoluci: Uvarova theokratická trojice: pravoslaví-samoděržavínárodnost. Čaadajev neguje tuto trojici. 18. Potlačování universit, škol a literatury: není pokroku! 19. Národní cítění za Alexandra a Mikuláše sílí. 20. Vývoj průmyslu a jeho evropeisující vliv. 21. V době theokratické reakce vzniká nová ruská literatura: její ráz a směr je oposiční. 22. Vliv německé filosofie a literatury. Hegel a hegllovská levice: Feuerbach. Francouz-

ský socialism a myšlení anglické. Počátky ruského socialismu: kruh Petraševců. »Inteligence« a demokratisace literatury (raznočinec). 23. Organizace literární opozice a revoluce. Nelegální literatura a emigrace. N. I. Turgeněv representantem konstitučních emigrantů za Mikuláše (I. G. Golovin). 24. Samoděržaví, šlechta nevolnictví. Sociální nepokoje. 25. Pád theokratického obskurantismu před Sevastopolem.

IV. *Osvobození mužiků 1861 a administrativní reformy* 155

26. Zrušení nevolnictví: mravní a právní význam otroctví. Otroctví a aristokratism. 27. Hospodářský význam osvobození mužiků: osvobození neodstranilo agrární krise. 28. »Velké« reformy administrativní.

V. *Obnovení a pokračování režimu Mikulášova po krátké přestávce liberální. Vývoj teroristické revoluce guerillové, Alexander II. její oběti. Zesílená reakce theokratická a její kontra-terorism. Její pád ve válce proti Japonsku* 169

29. Tisk méně spoutaný censurou a literatura v souvislosti s Alexandrovými reformami. Literární kritika. Různé směry filosofie dějin: slavjanofilové a západníci, počevníci a národnici, socialism a anarchism. Filosofická reakce, Katkov, Pobědonoscev. Problém Nové Rusi jakožto nihilism: Dostojevského boj proti nihilismu. Svobodné hnutí v theologii. Vlivy nové filosofie německé, francouzské a anglické: positivism a socialism. Lassalle a Marx. Internacionála a německá organizace socialistická. Filosofický a náboženský racionalism mužikův (štundism). 30. Opozice usiluje o konstituci. Tajné spolky politické (Zemlja i Volja) a povstání polské. Reakce (Katkov) a první atentát na cara roku 1866 (Karakozov). Propaganda mezi dělníky a mužiky počátkem let sedmdesátých a vznik teroristické revoluce jednotlivců — atentáty Věry Zasuličové a Stepňakův (1878). Zemlja i Volja se rozpadává v teroristickou Národnuju Volju a socialistický Černyj Pereděl. Carova výzva k boji proti teroru a jeho smrt 13. (1.) března 1881. »Konstituce« Loris-Melikova. 31. Reakce se mstí za smrt Alexandra II.: režim Pobědonosceva. (»Ochrana.«) Marxism a první sociálně demokratická strana (1883). Literární boj o otázku kapitalisace Ruska:

marxism a národníci. Revisionism (Struve) a odvrát od materialismu. Vliv Dostojevského, Solovjeva, Leon-tjeva; náboženský mysticism. Dekadence (novoidea-lism, novoromantika): Čechov. 32. Reakce usiluje o hospodářské povznesení země. Cizí kapitál a zahra-niční politika: carism a francouzský republikanism. Péče o šlechtu. Agrární krise: hlad a nedostatek půdy. Rostoucí průmysl a dělnická otázka. 33. Pravoslavný caesaropapism končí programem imperialistického pan-asiatismu. Porážka japonská.

VI. *První revoluce hromadná a počátky konstituce. Protirevoluce* 197

34. Spojení všech stavů a pokrokových směrů myšlen-kových k hromadné revoluci. Význam roku 1905. Lite-rárním mluvčím revoluce Gorkij. 35. Boj reakce proti slavnostně prohlášené ústavě a nová дума. 36. Protire-voluce a její bílý teror. Reakční inteligence: »Svaz rus-kého lidu« (»Černá sotňa«). Carism a provokace (Azef-Sudejkin). Bílý teror vyvrací náboženské a mravní odů-vodnění theokratického caesaropapismu a božský ráz církve: církve a volby do IV. dумы. Církevní reforma školská: zpět do moskevské Rusi! 37. Krise porevoluč-ní. Diskuse o revoluci. Reakce stupňuje revoluční ná-ladu a smýšlení. Duševní krise v literatuře a filosofii. Mysticism a návrat k náboženství. Vliv Dostojevského a Solovjeva. Dekadence a sexualism (»saninism«). Pe-simism a sebevraždnost. Příznaky obrození.

VII. *Problémy ruské filosofie a náboženství (resumé)* 231

I.

38. Charakteristika ruské filosofie. Problém ethický: politika, socialism, revoluce. Problém sociologický: filosofie dějin, Rusko a Evropa. Problém náboženský: mysticism. Problém noetický: literární kritika.

2.

39. Charakteristika novější filosofie evropské. V XVIII. století vzrůstá smysl historický: vznik vědeckého děje-pisectví, filosofie dějin a sociologie. Přírodovědecký evolucionism posiluje smysl historický. 40. Historický smysl a idea pokroku, pocit novoty a potřeba reform.

Francouzská revoluce a jiné revoluce: starý či nový režim? Problém revoluce. 41. XVIII. století stoletím osvícenství a racionalismu: Kantův criticism a jeho světodějný význam. Nová filosofie jakožto filosofie náboženství. Stojíc v odporu proti theologii musí se stavět, poněvadž existuje theokratická jednota církve a státu, též proti oficiálnímu učení, oficiální mravnosti a politice. Hume odmítá náboženství jakožto anthropomorfism. Rozbor tohoto pojmu u Kanta, Comta, Vica, Feuerbacha, Spencera a Taylora. Anthropomorfism = mythus. Criticism proti tvoření mythů. Starý protiklad: filosofie a mythologie; theologie jakožto křesťanská mythologie. Nová filosofie proti theologii. Theologie jest orgánem mythů, filosofie orgánem vědy. Náboženství a mythus. Theism a víra v zjevení, věřící katolictví. Víra a kněz: církev a theokracie. Filosofie jako protiva theologie: anthropism proti theismu. Problém individualismu a subjektivismu; nevěra a kritika; empirické myšlení proti autoritě a tradici; věda a filosofie, nikoli kněží a církev; anthropokracie, demokracie proti theokracii; kritické katolictví. Otázka: může být náboženství nezjevené? Náboženství lidí vědecky a kriticky myslících. 42. Osvícenství a humanita. Kant a Hume činí filosofii po výtece praktickou, mravní: ideál přirozenosti. Proti racionalismu (intelektualismu) se staví v XIX. století emocionalism a voluntarism. 43. Osvícenství a humanita vedou k politickým reformám: proklamace lidských práv. Proklamace lidských práv nutí k sociálním reformám. Socialism a sociologie: německý idealism vede též k socialismu. Humanita a národnost: národnostní princip filosoficky a politicky. Demokraticism versus theocraticism. 44. Individualism a subjektivism. Subjektivism jakožto aktivism. Subjektivism jakožto solipsism: Kant — Fichte — Schelling — Hegel — Schopenhauer — Stirner — Feuerbach — Marx: dějiny a společnost proti Já. Problém subjektivismu v ruské filosofii. 45. Tři antithese: filosofie — theologie, anthropism — theism, demokraticism — theocraticism (theokratický aristocraticism).

3.

46. Ruský dějepis v souvislosti s reformami Petrovými a s kronikářem Nestorem. Formulka Tatiščeva o vý-

voji ruského státu: vysoká cena monarchistického absolutismu. Ruští historikové do Karamzina. Němečtí historikové v Rusku. Dějepis se rozšiřuje o dějiny administrace, práva a státního hospodářství. Vliv literárních dějin atd. Dějiny politické a kulturní. Nové nazírání na dějiny podle zkušeností z revoluce v Evropě a v Rusku; vliv německé filosofie za Mikuláše I.

- VIII. *Prameny pro studium Ruska* 253
 47. Přehled neruských spisů o Rusku. — Doplněk k druhému vydání: Z ruské literatury. (Sestavil Jan Slavík.)

OBSAH DODATKU

ZA SVĚTOVÉ VÁLKY A REVOLUCE

Napsal Jan Slavík

I.

- Rusko před válkou a za války* 279

Mylný předpoklad, že revoluce z r. 1905—06 bude pro Rusko rokem 1848. Chyba v diagnóze. Vzrůst továrního dělnictva v Rusku. Zaostalost sedláků. Předpovědi, že ruský proletariát bude u vlády dříve než buržoasie. Nechuť konservativců k válce. Memorandum P. N. Durnova proti spolku Ruska se západními demokratiemi. Ruské politické strany za války. Dumská opozice proti vládě. Memorandum pravých. Opozice Svazů zemstev a měst. Styky opozice s armádou. Emigrace a válka. Obránci a poraženci. Plechanov. Martov — Lenin o světové válce. Bolševici za revoluce r. 1905. Bolševický manifest o válce. Lenin v Zimmervaldu. Trockij o válce. Savinkov. Černov a idea »třetí síly«. Obránci a poraženci v Rusku. Příčiny rostoucí nespokojenosti. Vliv Rasputinův. Výstrahy carovi. Palácová revoluce předstížená revolucí lidovou.

II.

- Ruská revoluce roku 1917* 297

Dvojvládí Prozatímní vlády a Sovětu dělnických deputátů. Skutečnou moc má petrohradský sovět. Idea sovětů patří menševikům. Manifest sovětu k národům. Návrat Leninův. Leninovy Listy o taktice. Polemika

s Plechanovem. Leninův názor na sověty. Úspěchy bolševické agitace. — Červencový puč a povstání Kornilova. Listopadový převrat: Pokusy o rozničení revoluce na západě. Kapitulace v Brestu. Odpor levých bolševiků proti míru. Naděje v německou revoluci. Bolševici nabízejí pomoc německému proletariátu. Německo zklamalo, Moskva si přisvojuje vedení. Methody diktatury proletariátu. Čím si bolševici zajistili panství. Agrární revoluce. Co získal sedlák. Opatrný postup při nacionalisaci. Nespokojenost levých bolševiků. Leninova stať »O levém dětinství a maloměšťáctví«. Podle Lenina název Sovětská socialistická republika znamená jen vůli k socialismu. Také název »strana komunistická« je výrazem revolučnosti, nikoli přesvědčení, že lze Rusko proměnit v stát komunistický. Válečný komunism. Otázka národnostní. Ukrajina. Tuhý centralism komunistické strany. Separatistické sklony u kraj bolševiků. Konec »bílých«. Nová hospodářská politika. Válka s Polskem. Lenin o výsledcích válečného komunismu. Zahraniční politika. Anulování carských dluhů. Intervence spojenců. Hospodářská blokáda. Zrušení blokády. Teror. Leninovo ospravedlnění krutosti diktatury proletariátu. Rudá armáda a její raison d'être. Péče o disciplinu v bolševické straně. Oposice v bolševické straně. Kořeny oposice. Oposice Trockého. Politický monopol bolševiků. Násilí Leninovo a Petrovo. Osud občanské třídy. Církev za revoluce. Protináboženská propaganda. Živá církev. Proletářská kultura předpokládá diktaturu. Nesporné ovoce revoluce.

<i>Prameny a literatura</i>	336
<i>Chronologický přehled</i>	367

DÍL DRUHÝ

<i>Črty k ruské filosofii dějin a náboženství</i>	383
---	-----

První část

IX. P. J. Čaadajev: <i>Theokracie katolická proti pravoslavné</i>	385
48. »Filosofický list« Čaadajeva jakožto negace Uvarovské trojice: byzantské Rusko neznámá kulturně	

nic. Katolicism, pravé křesťanství a pravá církev. 49. Byl Čaadajev mystik? Jeho poměr ke katolicismu; romantické upadání do katolicismu se objevuje i v Rusku. 50. »Apologie« Čaadajeva. 51. Základní pojmy filosofie dějin u Čaadajeva. Čaadajev jakožto první ruský filosof dějin.

X. *Slavjanofilství: mesianism pravoslavné theokracie. Slavjanofilství a panslavism* 405

A.

52. Ivan Vasiljevič Kirějevskij, zakladatel slavjanofilství. Jeho první ideál vzdělanosti podle Schellinga: poevropštění. 53. Kirějevského druhé stadium: vývoj k pietismu. Slavjanofilská filosofie dějin a náboženství. Rozdvojenost moderního evropského (i ruského) člověka a celého lidstva: racionalism — víra, Evropa — Rusko. Rusko jakožto Stará Rus mužická. Mesianským úkolem Ruska je jednotně zorganizovat lidstvo jakožto celek na základě staroruské nábožnosti a zachránit je tak před záhubou. Schelling jakožto zachránce proti Kantovi a Heglovi. 54. Kritika Kirějevského. 55. Chomjakov rozvádí a odůvodňuje učení Kirějevského. Chomjakov jakožto pravoslavný církevní učitel: jeho učení o církvi a víře. Stirner jakožto facit protestantské filosofie. 56. Chomjakov o poměru mezi církví a státem, theokratism v katolicismu, v protestantismu a v pravoslaví. 57. K. Aksakova theokratické učení o státu: původní ruský stát jakožto »vnitřní pravda« proti evropskému jakožto pravdě »vnější«. 58. Chomjakova státní a národnostní filosofie. 59. Přehled nejdůležitějších problémů národnostní filosofie. Slavjanofilské učení o národnosti nedostačuje. 59a. Chomjakov o povaze slovanského lidu. 60. Jurij F. Samarin: polemika proti katolicismu a jesuitismu. Otázka polská. 61. Ivan Aksakov: Nihilistický terorism jakožto atheism 62. N. Danilevskij: Plemenný nacionalism.

B.

63. Národnostní obrození východních národů a zejména Slovanů od století XVIII. Programy tohoto obrození s hlediska filosofie dějin a filosofie národnostní. (Sla-

vistika). Panslavism. 64. Humanistický panslavism Čechů a Slováků. 65. Jihoslované: Srbo-Chorvati a Bulhaři. Církevně-náboženská odluka. (Illyrism.) Slovinci. 66. Problém maloruský. 67. Polský mesianism. 68. Ruský panslavism. Ruská slavistika: Pogodin a Ševyrev. Panslavism nahrazen panasiatismem. Význam neslovanských národů v Rusku. 69. Historicky se vykládá slavjanofilský mesianism společenským a filosofickým postavením porevoluční restaurace a reakce.

C.

70. Závěrečný a doplňující úsudek o podstatě a vývoji slavjanofilství.

XI. *Západnictví. V. G. Bělinskij* 519

A.

71. Západnictví v širším (poevropštění) a v užším smyslu (proti proti slavjanofilství). Západnictví nábožensky, církevně a metafysicky. Také západníci se staví proti skepticizmu. Západní mladoheglovci, Feuerbach a francouzský socialism: tím se liší liberálové od socialistů (radikálů) a revolucionářů (Granovskij — Herzen). Oposice a revoluce směřuje proti theokracii: atheism, materialism, positivism. 72. a) Učení západníků o státu a právu, uznává se Petr; poměr mezi církví a státem; mir, národnost, slovanská (polská) otázka. b) Někteří nejdůležitější představitelé západnictví.

B.

73. Bělinskij representantem západnictví. Jeho vývoj literární a filosofický. Doba, kdy souhlasil se slavjanofily. 74. Filosofický význam článku o Borodinu: Hegel contra Fichte. Rozumná skutečnost Heglova. Bělinskij proti výstřelkům subjektivismu a objektivismu: ani zločin ani pověra! 75. Bělinskij proti Heglovu smyslu pro skutečnost. Feuerbachův anthropologism: materialism a atheism proti theismu, člověk proti bohu. Bělinskij a francouzský socialism: uznává se terorism a revoluce. Inteligence jakožto třída, buržoasie. Bělinskij proti Gogolovi: boj proti theokracii. Bělinskij proti krajní-

mu historismu a pozitivismu. Víra v Evropu a Novou Rus. 76. Bělinskij — kritik a esthetik. Jeho vliv. Tvůrčí skepse.

XII. *Synthese západnictví a slavjanofilství: Apollon Grigorjev* 569

77. Synthese A. Grigorjeva, překonávající slavjanofilství a západnictví. Grigorjev počvannikem: Puškinova organická synthese evropeismu a ruství. Umění orgánem národnosti. Organická kritika. Idea contra vývoj. Romantický boj proti romantismu. Grigorjev proti nihilismu. Grigorjev a Dostojevskij. (N. Strachov.)

XIII. *Alexander Herzen: filosofický a politický radikalism* 575

78. Herzen pokračuje v literární revoluci Bělinského. Herzen před a po roce 1848: radikalism a kletba roku 1848. Positivistické vystřízlivění z náboženské iluze — atheistickému materialismu nestačí francouzská revoluce. Křesťanství = monarchism. Jedinou cestou k zachraně — nikoli Goethův Faust, nýbrž Byronův Lucifer: zločin. 79. Herzen eklektikem? Positivism a materialism proti náboženství. Herzen o křesťanství a třech hlavních církvích. (Starověrci.) 80. Herzenův rozbor positivistickeho vystřízlivování. Výklad Turgeněva Bazarova jakožto vědy s láskou. Byronův Lucifer překonán: zachraňuje se čest »zbytečných«. 81. Problém zločinu jakožto subjektivism a objektivism. Zločin a revoluce. Herzenovo zúčtování s Bakuninem a revolucionismem: Galilejský definitivně vítězí nad Byronem. 82. Herzenova filosofie dějin. S počátku Bělinskij předpokládá pokrok. Negace pokroku 1850: není teleologie. Herzen později zase připouští dějinný pokrok. 83. Herzen se obrací k slavjanofilskému mesianismu. Bude vývoj Ruska jiný než vývoj Evropy? Herzen jakožto národník. Herzenův panslavism. 84. Herzenův »ruský« socialism a komunism. Herzen proti Marxovi a ekonomismu. Herzen s Proudhonem individualistou, federalistou a anarchistou. Sociální převrat v osvobození mužů 1861. Herzen pro parlamentarism. Herzen pochybuje o plánech mesianistickech. 85. Herzenův vliv na všechny směry. Tento vliv byl zeslaben po povstání polském 1863. Herzen a Černyševskij. Radikálové proti

Herzenovi. Je Herzenův obrat organický? Vady Herzenovy. Anarchism je nepraktický: sociální osamocení emigrace. Herzenův aristokratism: soucit s buržoou. Skepticism a diletantism. Rozbor »zbytečného«.

<i>Doslov k vydání druhému</i>	629
<i>Rejstřík jmenný</i>	631
<i>Obsah</i>	653